

Rødding højskole i Lunds tid

– *et kulturbillede*

Af Mette E. Havsteen-Mikkelsen

Der er mindst to anledninger til følgende skolehistorie: Naturligvis 150-året for oprettelsen af den allerførste højskole i Rødding. Desuden, at ikke alene er højskolens indhold til stadig debat, men sandelig også formen. Fornyelig med vedtagelsen af den nye højskolelov, blev det således muligt at se stort på selve kostskoleformen, udtryk som den er for, at både undervisningen og det daglige fællesskab er betydningsfuldt. Så hør nu blot om en tid for såmænd ikke så længe siden ...¹

På Rødding højskole var der tale om en utrolig overensstemmelse mellem højskole og omgivelser, så man næsten kunne tale om en enhedskultur. På intet tidspunkt i højskolens historie er betegnelsen **folkehøjskole** egentlig heller så skæv som netop i årene op mod midten af 1900-tallet – set i et livsformsperspektiv. På Rødding højskole udgjorde landbougdommen nemlig op mod 90% af samtlige elever, hvor landsgennemsnittet på almindelige grundtvigske højskoler var omkring 60.² Ikke desto mindre er det liv, der udfoldedes der, for mange blevet ensbetydende med kernen i højskolekulturen, og det oplevede giver stadig mening i mange menneskers liv. Fragmenter kan da også sine steder opleves endnu som selvfølgelige dele af en højskoledagligdag, det være sig kirke og flag, foredrag og højskolesangbog, rødgrød og folkedans, ja såmænd også forstandervælde og kostskoleform. Måske udtryk for en længsel efter faste traditioner i hverdagslivet.

I det følgende skal vi se på Rødding højskole i et lidt utraditionelt kulturelt helhedsperspektiv – se på nogle strukturer eller »bærende bjælker« fremfor at gå kronologisk til værks i begivenheds- og personcentreret historieskrivning.³ Det levende liv, dagliglivet, har en form, som jeg vil indkredse ved at se på de forskellige dele af helheden: bygninger og folk, år og dag, undervisning og værdinormer – vel vidende, at »han har aldrig levet, som klog på det er blevet, han først ej havde kær«.

For Byen skjult – mod Landet vendt

står der i Friedlev Skrubbeltrangs elevmødesang fra 1928. Rødding højskole ligger i den vestlige del af Rødding, og stationsbyens folk opfattede højskolen som et afsondret kloster. Faktisk var højskolen en hel lille verden for sig. I hovedbygningen forstanderbolig, spisesal og opholdsstue. I de tilstødende længer lærerboliger, elevværelser, gymnastik- og foredragssal, køkken og stalde. Mod vest marker og mod øst frimenighedskirke. En totalinstitution, hvor man boede, sov, spiste, arbejdede og festede indenfor rammerne. Kostskoleformen med sammenstillingen af højskole og gård, hjem og virksomhed, er blevet fastholdt som et væsentligt fællestræk ved høj-

Rødding højskole i Heinrich Nutzorns streg fra 1863. Hans Lund beskrev selv i et jubilæumsskrift i 1944 højskolen, der »under beskedne Kår, i en Bondegårds lave Længer, i en afsides Landsby, inde på den jyske Højderyg« trodsede umulige forhold under Fremmedherredømmet og blev en »åndelig Højborg« for folkeligt og nationalt arbejde – for højskolefolks virke blandt danske bønder, for dem var der flest af.

skolerne gennem tiden. Bygningerne er som sådan et synligt udtryk for det grundtvigske helhedssyn med idealet om åndelig såvel som materiel selvforsyning.

I højskolens organisme kan hele dens historie aflæses. De forskellige knopskydninger fortæller om omskiftelige kår og folkelig opbakning. Således viste den første knopskydning på den tidligere herredsfogedgård sig allerede umiddelbart efter starten i 1844. Aktietegning blandt omegnens bønder sikrede rejsning af elevbygningen, så kostskoleformen kunne virkeliggøres. Beliggenheden syd for Kongeåen betød lukning af højskolen under Treårskrigen, og efter krigen i 1864 fortsatte den næsten udelukkende som pigeskole indtil 1885, hvor kun frimenighedens overtagelse af højskolegården sikrede kontinuitet i driften. Højskolen, der genåbnede i 1920, var styrelsens ejendom, men forpagtedes af forstanderen – en ordning, der fortsatte, til højskolen i 1952 ved forstanderskiftet fik status af selvejende institution.⁴

Højskoleforstander og husbond

Dette med, at forstanderen drev højskolen og sammen med sin kone nærmest virkede som husbond og madmor i et stort gårdhushold, er et andet væsentligt karaktertræk ved højskolen. Hans Lunds tid gik fra 1926 til 1952. En politisk broget tid, men tilsyneladende så meget mere stabil på dagliglivsplanet.

Det var ikke enhver beskåret at blive forstander. Ganske vist var Lund ikke »en Appel«, men han havde en myndig og jævn fremtræden, der indgød respekt. Lund, der afløste Erik Appel, var bondefødt i Alslev ved Varde og universitetsuddannet i historie, kristendom og dansk. Siden Jacob Appels lærling på Askov og som sådan nærmest kronprins til en af landets højskoler.

»Dag og dåd er kæmperim«, udtrykte Hans Lund, ligesom Ludvig Schrøder før ham. Højskolegerningen var den livsopgave man tog op. I sin åbningstale i 1926, trykt i årsskriftet, udtrykte han selv med Karlfeldt: »Giv mig, o skæbne, et sværd og en sadel, et frygtløst sind og en sag uden dadel« – og arbejdet med højskoleungdom var hans sag. Desuden havde han naturligvis en række tillidshverv og bestyrelsespo-

Forstander Lund indså betydningen af i sin højskolegerning ikke at miste jordforbindelsen. Selv kunne han såmænd sætte sig til at malke og i stalden havde han rede på mælkeydelse og afstamning hos hver en ko. At »gå i furen bag sin plov« var dog langt at foretrække for at »køre imell'« med gødningsvognen på marken, som det blev sagt om ham i en tale på Folkehjem i anledning af afsløringen af hans portræt dér. Foto i årsskriftet 1947.

ster i foreninger og støttekredse, navnlig i sønderjyske sammenhænge (Historisk Samfund for Sønderjylland, Danske Samfund og Sønderjysk Skoleforening) og i landbrugssager. Det var for en højskolemand jo ikke nok at tale, der måtte også handles, gribes ind i det virkelige liv. Efter karleskolens afslutning i april og i de tomme efterårsmåneder tog han derfor på foredragsrejse – eller jagt og fiskeri, som det meget betegnende kaldtes. Det var en betydningsfuld del af forstandergerningen. Hans dagbogsoptegnelser vidner således om, at han i 1936 holdt 106 foredrag, og talerne mod LS under landbrugskrisen og advarslerne mod nazismen og antiparlamentariske bevægelser i årene omkring besættelsen betød meget for styrkelsen af det folkelige fællesskab – i hvert fald i landbokredse.⁵

Lund kunne fra sit kontor overskue højskolegården. Efter morgensangen og det daglige historiske foredrag gik han rundt i stald og mark, snakkede med medhjælperne »som sine ligemænd«, tog bestik af dagens gang, gik måske en runde ned i køkkenet for så endelig at vende tilbage til sine historiske studier i en landlords afsondrethed.

Mange af de udtryk, der blev brugt om forstanderen, fortæller om, at han sin op-højede status til trods, i folks omdømme betragtedes som en af deres egne. »Han talte med bønder på bøndernes sæt og med lærde mænd på latin«, er et af dem. Forstanderen var dog genstand for umådelig persondyrkelse. Alfred Olsen, elev 1934/35 fortæller, at han valgte at komme på Rødding, efter at have hørt Lund til et foredrag på hjemegnen sige, at der ikke var forskel på folk:

»Da jeg var karl, var jeg ligesom tre skridt fra livet af gårdejerne. Lund var landmand og ikke galocheforstander. Han viste interesse for sine elever og spurgte os ud, præsenterede os ved navn og var i det hele taget en igangsætter. Han viste tillid og det gav ansvar. Han var en konge og kunne slet ikke være forstander i dag. Vi var med i stuen. Vi sang og han læste op«.

Helt symbolsk var fejringen af Lunds fødselsdag som et af højdepunkterne i højskolehverdagen. På dagen blev sædvanligvis højskolens julebal afholdt og fra den dag begyndte man at synge julesalmer til adventskransen ved morgensangen. Niels Rasmussen skrev hjem til Rynkeby hede den 10. december 1935:

»Den 10. er det Lunds Fødselsdag, han bliver 45 Aar og i den Anledning skal der vist være en større Fest her. I alt Fald skal vi da have Bal om Aftenen. Naar her er Bal bestemmer Lund selv, hvilke Stykker der skal spilles, for her maa kun spilles god Dansemusik, saa faar vi altsaa at høre hvad god Dansemusik er ... Om Aftenen var der Bal i Anledning af Lunds Fødselsdag; Skolen var blevet pyntet, og af andre større Begivenheder var der at Lund var blevet klippet, det havde nu ellers været mere praktisk om Sommeren. Dansen begyndte Kl. 8 og sluttede Kl. 1 saa var vi inde at spise Æblekage, og bagefter var der nogen, der skulle vaske op, og nogen skulle gøre Salen ren«.⁶

Ingen højskole uden en højskolemoder! Var højskolen ingen helt normal gård, så var idealet dog det traditionelle gårdhushold, hvor mand og kone havde hver deres arbejdsområder og som sådan stod »på lige fod«.

Ellen Margrethe Lund, født Bagge, havde sin baggrund i det grundtvigske borger-skab. Hun havde sin stue ved siden af Lunds kontor, og som Lund havde hun forståelse for at tage del i det praktiske og jævne liv. »Hun skulle ikke have en anden sendt, selvom hun ikke var en af vore egne«, hed det sig. Det grundtvigske kvinde-ideal var således ikke ensbetydende med tilbagetrukket liv, som i den borgerlige familie, men det drejede sig om at overføre kvindeområder til fælleslivet, også i form af undervisning, så højskolemoderen så at sige var »livet i huset« for hele højskolen.

Fru Lund stod for husholdning, sygepleje og organisering af de velbesøgte elev- og konemøder, og hun var den man betroede sig til, for »altid standser sladder ved god kvindes dør«, som hun selv engang på sagavis udtrykte det.

Ét af de utallige breve fra elevflokken, her fra Lisbeth Frank i 1950, lyder:

»I har lukket mine øjne op for noget, som jeg hidtil kun havde anet. Lært mig at se, hvad livet egentlig er, lært mig, hvordan jeg skal leve livet: Et jævnt og muntert virksomt liv på jord, som det jeg ville ej med kongers bytte. I står for mig som den Grundtvig, der skrev dette til sine børn. Ikke blot skrev det, men går foran os, som et lysende eksempel. Og vi kan ikke andet end følge jer«.

Også i opdragelsen af højskolebørnene blev det fælles huslivs betydning sat højt. Bør-

nene kunne således undervises på skift i lærerhjemmene afvekslende med hjælp i stald og roer eller ved de store elevmøder. Højskolebørnene endte dog ikke bag ploven.⁷

Lærere og folkehold

»Man fæstede lærer, som man fæstede karl«, fortæller Richard Andersen, der kom til Rødding først som januarstudent og siden i 1935-39 som lærer. Om man passede ind i højskolemiljøet afhang selvfølgelig af ens baggrund. Viste det sig, at man ikke kendte højskoleverdenens koryfæer – byttede om, så man f.eks. anbragte Brücker i Ryslinge og Birkedal i Ågård – ville man nok heller ikke falde til, men kunne man »sproget« og havde fælles livsindstilling, forventedes det, at man tog gerningen op, fandt en kone og stiftede bo.⁸

Lærerne rekrutterede typisk fra to forskellige miljøer: Dels fra det grundtvigske borgerskab, sønner og døtre af præste- og højskolefolk, ofte via Studenterkredsen i Grundtvigs Hus, siden i Vartov. Dels fra det grundtvigske bondemiljø, som f.eks. tidligere elever med en delingsføreuddannelse eller en tid på de grundtvigsk prægede seminarier i Gedved og Ribe bag sig.

Arbejdet som højskolelærer krævede stor fleksibilitet, ikke mindst fra kvindernes side, hvor nogle kom via deres mænd, og der så skulle findes et område, hvor de kunne udfylde en plads. Jo, højskolegerningen var en alsidig affære. Det forventedes at man gav sig helt med liv og sjæl – følte sig kaldet. Udover at undervise, skulle man gerne kunne optræde, musicere og være en god oplæser. Mette Fog Pedersen, der var lærerkone fra 1939 og efter 1952 forstanderkone, skriver:

*»(Lund) krævede, at alle lærere skulle være med, når der skete noget i skolelivet udover undervisningen. Noget af det særlige og værdifulde ved denne skoleform er fællesskabet. Det fællesskab, der opstår, når alle, der er med i dette fællesskab, er fælles om oplevelserne i arbejde og fritid«.*⁹

For folkeholdet på højskolegården var det en æressag, at blive udtaget af elevflokket og spurgt, om man ville fortsætte som karl eller pige. Der var ikke tale om ansættelseskontrakt – et håndslag var nok, så var man »fæstet«. Papir gjorde et allerede personligt forhold upersonligt og skabte mistillid. Nanna Bjelke Jensen, der virkede som sekretær og siden som lærer i 1937-53, fortæller:

»Lund bestemte lønnen, det var ikke noget man diskuterede. Til at begynde med gik man ind til Lund og bad om den, og så kunne man opleve: »nå, hvad skal du bruge den til?« I de første år fik man nemlig løn på løst grundlag, senere på konto, men vi levede jo glad og gerne med det«.

»Lille løn og meget åndsliv« kunne tilbydes, så meldte folk med den rette indstilling til arbejdet sig nok.

Folkeholdet var på godt en snes. Der var en bestyrer, som Lund drøftede markplaner og kreaturhandler med. Til det daglige staldarbejde var der en fodermester med et par staldkarle til hjælp plus nogle elever med halv friplads mod at hjælpe med morgen- og aftenmalkningen. Desuden et par markkarle. Husholdet stod fru Lund for. Hun ansatte folk og lavede mad- og arbejdsplaner, men den praktiske ledelse var køkkenchefens. Hun fordelte arbejdet blandt køkken-, bryggers- og lillepige og lagde tonen an. Smagte til og vejede af. Til hjælp med børnepasning og rengøring

havde forstanderparret et par piger – »blomsterpiger« kaldet af nogle. Det var selvkært en privilegeret og betroet stilling at blive valgt til »husfælle«.

Også i dette hierarki af ansvars- og virkeområder understregedes fællesskabet. På den måde markerede højskolen afstand til de gårdhushold, hvor der var en særlig folkestue og herskabet spiste for sig selv. På Rødding kunne de forskellige parter mødes, om ikke lige i forstanderens stuer, så dog i »røde stue«, den mest fælles dagligstue, til lærerkaffe, radiolytning og avislæsning eller særlige arrangementer. Ligeledes var middagsmåltidet et sted, hvor fællesskabet markeredes. Gårdbestyrer Karl Buck fortæller:

»Det kunne være grumme upraktisk, selvom det var meningen, at vi skulle føle os som én stor familie. Vi skulle jo så gøres rene hver gang vi skulle spise, og Lund mente, at vi godt kunne gøre os færdige ...«

I de »tomme måneder«, hvor eleverne var hjemme og hjælpe med høsten, var højskolen som et udvidet gårdhushold, hvor alle trak på samme hammel. Forstander Lund appellerede til fællesskabsfølelsen ved at opfordre til markarbejde, så man kunne have gratis kartofler til vinteren. Senere kom så fornøjelsesturene for hele gårdhusholdet, lærerne og folkeholdet, til forstanderens sommerhus ved Blåvand. Billedet er fra 1930'ernes begyndelse, hvor landbruget til højskolen havde en fundamental betydning og var mere end blot et kreativt undervisningsfag. Foto tilhører Elsebeth Lund Smidt, Tanderupgård.

Fælleslivet lå i faste rammer og der blev således afholdt hjemlige »indeaftener« i forstanderboligen hver torsdag efter bedste aftensædetradition. Lund læste op og pigerne sad med håndarbejde til der blev serveret dessert. Aftensamværet fortsatte dog i køkkenet, hvor der ikke på samme måde var en bordende, eller i røde stue. Marie Kjeldsen, køkkenchef 1928-34, fortæller:

»så smed vi skoene og dansede i strømpesukker i den røde stue. Der var altid en, der kunne spille. Og det kunne Lund og fru Lund godt komme og se. De gik bare og så kunne vi danse videre, men vi holdt selvfølgelig op ...«

Forstanderparret fulgte deres folk ud i verden, aflagde dem besøg, når foredragsrejsen gik forbi, eller hjalp med gårdkøb, en hensigtsmæssig udstykning eller en god plads. Loyaliteten blev således belønnet – også helt konkret med en højskoledug med broderede navnetræk eller sølvskeer for god og tro tjeneste.

En særstilling, der medførte deltagelse i den ugentlige lærermiddag, havde gartneren, gårdbestyreren – og køkkenchefen. Hun var som et trofast familiemedlem, der tog del i forstanderfamiliens liv og skæbne, var med i sommerhus og havde forstanderdøtrene opklæbet på indersiden af sit syskrin. Arbejdet var for hende en livsgerning og ofte skelnedes slet ikke mellem arbejde og fritid. Heller ikke for højskolens alt-mulig-mand. Hans arbejdsområde spændte vidt, fra flaghejsning og madrasbankning til aftenmalkning, og det hørte også med at følge forstanderen til foredrag i forsamlingshusene landet over.

Disse betrode folk vedblev at have plads i det udvidede højskolehushold, også i alderdommen. Måske spiste de middagsmåltidet dér og kom til møderne og som sådan var de bærere af højskolens egen tradition. De var jo velorienterede om højskolens indre liv, om forstander- og lærerfamilier og om det nu var et godt hold det år.¹⁰

Hele kredsens højskole

Fælleslivet var næsten skemalagt i dette »skolesamfund«, som Lund selv yndede at kalde højskolen, hvadenten det nu talte 100-170 mennesker, mens der var henholdsvis pige- og karleskole, eller skolen i de »tomme« måneder blot rummede 25-30. Højskolehusholdet kan tegnes som en vidt forgrenet struktur med forstanderens i toppen. Det er nærliggende at sammenligne med en godsstruktur, hvilket dog indefra set ville repræsentere et direkte modbillede. Men højskolen var mere end blot en hierarkisk struktur. Som før nævnt var forbilledet for de første højskoler, som Kolds i Dalum, det jævne gårdbrug, hvor der ikke var forskel på herskab og tyende. Ligeså på Flors højskole i Rødding, der dog var mere elitær i den første tid. Man forsøgte at leve op til det grundtvigske ideal om ligeværdighed, således at indbyggede statusforskelle underbetonedes. Fælleslivet gennemsyredes derfor af barriereoverskridende aktiviteter.¹¹ Højskolen **oplevedes** ikke som hierarkisk, men tværtom som ligeværdig. Alle havde deres plads at udfylde, alle var med i huslivet og alle viste tilsvarende loyalitet overfor de overordnede. Men nogle var mere lige end andre.

I stedet for en vertikal struktur kunne man tegne en horisontal. Som et solsystem med forskellige planeter kredsende omkring.

Fra skiftedag til skiftedag – året og dagen i elevperspektiv

Når vi skal få en fornemmelse af dagliglivet, kan vi selvfølgelig ty til højskolens dagbog, der blev trykt i årsskriftet, men skal vi få alle hjørner af virkeligheden med, det levede, det oplevede og det formidlede, så må vi se, hvad breve og elevdagbøger, vandrebøger og stilehæfter fortæller, suppleret med erindringer og interviews.

Helt op til 1952 var karle- og pigehold adskilt i vinter- og sommerhold. Vinterholdet begyndte til skiftedagen i november og gik til forårsarbejdets påbegyndelse i slutningen af marts. Pigerne begyndte på skiftedagen 1. maj og fortsatte de tre sommermåneder. De kom fra det »trælse« husarbejde og skulle have »en festlig tid« samtidig med undervisning i sundhedslære, hjemkundskab og håndarbejde, der lagde op til den fremtidige tilværelse som landhusmor. Karlene derimod skulle »have noget at rive i«. De kom ikke mindst for at få praktiske landbrugsfag, og de fik tilbudt samfunds-fag. Delingsføreruddannelsen, som Rødding højskole også kunne tilbyde, trak ligeledes mange elever til.

På et ophængt Danmarkskort blev det med knappenåle anskueliggjort, hvor eleverne kom fra, nemlig fortrinsvis fra Vest- og Sønderjylland. Desuden fra andre grundtvigske »øer« som egnen omkring Vallekilde, Ryslinge og Mors. Motiverne var forskellige, men skolebaggrunden oftest 7 års folkeskole fulgt af et efterskoleophold og 4-5 års tjenestetid ved landbruget, ude eller inde. Hans Peter Hansen, elev 1920/21 og siden bestyrer af højskolens gård og styrelsesmedlem, fortæller:

»Vi kom alle på højskole. Skolegangen var jo tysk, bortset fra bibelhistorie. Vi længtes efter højskolen, så vi kunne få bund i dansk og historie. Mor havde været på højskole og det var ikke fremmed for os. Skibelund stod vi i nær tilknytning til, så den omgang fik vi allesammen. Så var det enten Askov, Rødding eller Ryslinge og derefter fulgte et landbrugsskoleophold«.

Det var ved det personlige møde med forstander Lund, at der hvervedes elever. Det levende ord virkede langt bedre end annoncerne i Højskolebladet, Ungdom og Idræt og Dansk Ungdom. Anton Andreas Olsen, elev 1935/36, fortæller:

»Jeg hørte Lund tale her i forsamlingshuset. Også i radioen. Han talte meget om historiske emner og Sønderjylland, hans fremstilling var altid klar, enkel og med orden i hele fremstillingen og den var ikke overfølelsesbetonet, som mange af datidens højskolefolks taler var – også i Sønderjylland. Det blev der talt meget om i Ungdomsforeningen, så det var spændende selv at møde det. Jeg havde store forventninger om at lære noget, at finde en mening med tilværelsen, at kunne klare de udfordringer tilværelsen giver, at møde nye mennesker«.

De fleste var selvbetalere og godt halvdelen af en årsløn gik således til »skolen for livet«, evt. suppleret med frivillige støtteordninger.

»Meningen med livet« var dog ikke entydig og de byelever, der havde forvildet sig på højskolen, måtte uvægerligt have andre holdninger til livsopfyldelse og dagligdag, til arbejde og autoriteter og til den jævne og naturlige livsstil, de mødte på højskolen. Hverdagsvirkeligheden var også anderledes for unge fra det grundtvigske borgerskab. Her var dog oftest tale om et personligt forhåndskendskab til forstanderens, og målet var et andet, nemlig »at stå i lære ved Lund«, således at man blev skikket til en fremtidig karriere som folkeoplyser. Var man student, tilbragtes ofte

Eleverne kom cyklende ofte langvejs fra. Mange glædede sig til et åndehul i rækken af tjenestepladser. I gården blev de budt velkomne af forstander og lærere – måske var slægt og hjemstavn allerede bekendt? Foto i årsskriftet 1941, Landet foto.

blot januar blandt »muldets frænder«, og der var næppe tale om fuldstændig integration. Roar Skovmand, elev 1926/27, skriver i et brev hjem den 5. november 1935 og senere i januar 1936:

»I det lange løb længes man jo efter at komme ud af al denne passivitet, i flere henseender. Nå, jeg har vel ikke lov til at sige, at jeg åndeligt lever i passivitet. (...) På Rødding har jeg oplevet det store: at få en vejledning, historisk og menneskeligt, som jeg egentlig længe har ventet på og længtes efter«.¹²

Roar Skovmand skrev således opgaver hos Lund, havde værelse »i behørig afstand« fra pigeskolens elever, hørte af og til et foredrag, deltog i lærerkaffen og spillede kroket med lærerne – et livsmønster, der gjorde den ellers så homogene elevflok lidt mere broget.

På skiftedagen, 1. november, kom eleverne strømmende til. Nogle kom cyklende, andre kom med toget langvejs fra, men alle blev modtaget med håndtryk på gårdspladsen – og forstander Lund formåede ved aftensmaden at præsentere samtlige elever ved navn og herkomst for sin kone. Én af de bedst overleverede højskolemyter, men i og for sig meget sigende: eleverne var velkomne hver især og højskolens patriarkalske overhovedet var markeret. Om aftenen blev holdt en lille højtidelighed for det nye hold og åbningstalen bekræftedes af Grundtvigsangen: »Et jævnt og muntert,

virksomt liv på jord«. Jo, her kunne man kun føle sig hjemme. Interessen for elevernes ophav og livsforløb afspejledes også i den første tids stileemner: »Min Slægt«, »Min Hjemstavn«, »Min Skolegang« og »Pladser jeg har haft«. I dagene derefter plantedes eleverne så om i de nye omgivelser, fik fortalt egnens og grænselandets historie udfra mindesmærkerne: stenen over højskolens forstander i udlændighedstiden, Cornelius Appel, grænsestenen fra Kongeågrænsen, mindestenen over de faldne sønderjyder i verdenskrigen og endelig Genforeningsstenen ved skolens indkørsel.

Den første dag præsenteredes eleverne for skolens reglement – eller færdselsregler, som de hellere kaldtes. Mette Buck, elev i 1941, udtrykte manges opfattelse:

»Når Lund gik op og ned ad gulvet, var det ordensregler nok. Det var autoritet og behøvede ikke at skrives. Vi følte os ikke tyngede af det«.

I princippet regnede man med, at »livsudfoldelsen« ikke hæmmede det daglige arbejde, og at den frivillige deltagelse i morgensangen ikke betød, at man blev væk. Indlysende blev det også hurtigt, at man ikke måtte have karle- eller pigebesøg på værelserne, drikke spiritus eller spille kort, for »spillegæld er æresgæld«. Restriktioner var imod det pædagogiske princip om tillid og åbenhed – ja, imod hele det grundtvigske livssyn.

Dagliglivet vrimlede med eksempler på aktiviteter, der virkede grænse- og barriereoprængende på den indbyggede autoritære struktur, men som egentlig holdt sig inden for ganske bestemte usynlige rammer eller kulturelle rum. Elevavis blev således lavet på hvert hold. Her karrikeredes lærere og elever i vers og vitser. Husavisen var en slags »gåsøjne« i en befriende selvironisk form, som f.eks. i »Skruphøvl« (1929) og »Vækkeuret« (1935). Forskellige demokratiske foranstaltninger var der også – omend der ikke ligefrem var tale om elevstyre, men om en festkomité, der skulle stå for lørdagsunderholdningen eller arrangere Rigsdagsvalg, hvor enhver kunne komme til orde. Først i elevforeningen efter højskoleopholdet kunne man få egentlig indflydelse som i det virkelige livs utallige generalforsamlinger, her på elevmødernes afholdelse, pengeindsamling til nybyggeri og elevstøtte etc.

Rollespil i forbindelse med lærerlæsning, dilettantspil, komedier og kavalkader var alle med til at give liv i strukturen, men også den mere uformelle rollebytning, der udjævnede indbyggede forskelle mellem lærere og elever, er der mange eksempler på. Således da lærerne udklædte sig som gamle elever til elevmødet, eller episoden, hvor et par elever udklædte sig som brugsforeningsuddelerske og gårdmandsenke og friede til et par lærere på skuddagen. Lærerne var skam også mennesker. Således viste »en glad Lund«, at han efter en sneboldkamp med eleverne i gården skam »havde drengen gemt i ærmet«. Især januarstuderne var »pjankefolk«, der studentikost gav sig til bedste næsten som i Hostrups dage. Fog var fuld af »hundekunster«, da han viede Erna og Paul på en taburet og Lund kunne, forud for et valg, bevæge sig ned i køkkenet med valgflask, nemlig bananer, til gode venstrevælgere. Endelig var det fast skik, at Richard Andersen og Johannes Rosendal skulle bades i zinkbaljer på elevgangen, så vandet drev. Jo, roller byttedes om, og sfærer blev overskredet.

Det fælles husliv markeredes også overfor eleverne. Opdelingen i private og mere offentlige sfærer, inderkredse og yderkredse, blev brudt ved de regelmæssige lærerhjembesøg. Niels Rasmussen skrev i brevet hjem den 21. november 1935:

Lund underviser et hold karle i Røde stue i midten af 1940'erne. Her var mange siddepladser, lange bænke med malkeskamler under og et godt flygel. Til andre tider blev eleverne inviterede hjem til samvær, oplæsning og sang i lærerhjemmene. Denne regelmæssige understregning af det hjemlige præg adskilte højskolen fra andre skoleformer. Foto tilhører Elsebeth Lund Smidt, Tanderupgård.

»I Aftes var vi inviteret til vore Dansklærere, så jeg var altså nede ved Lund, først sad vi inde i Kontoret og snakkede sammen, hvor Lund fortalte os om den Gaard, som han i Sommer sammen med en Læge fra Gram har købt, der er 175 Tnd.Land til Gaarden, der skulle kun 5-6 Tnd. til for at den kunde kaldes et Gods. Bagefter var vi ude i Folkestuen (røde stue), hvor vi legede sammen med Skolens Karle og Piger, og vi morede os storartet, til sidst var vi allesammen nede at drikke Kaffe i Spisesalen«.

Her inviede forstanderen altså eleverne i sine egne og højskolens anliggender. Også undervisningen kunne pludselig rykke ud af klasseværelserne og ind i lærernes private stuer. Der kunne nærmest være tale om et helt kulturmøde, som beskrevet her af Anton Andreas Olsen elev 1935/36:

»Hans Skovgaard boede i en Villa, der kom Holdet jeg hørte til, hans Kone var fra København, jeg tror nok lidt fremmed for Højskolen. Stuerne var moderne, og lignede ikke Stuerne paa Landet den gang, her var ikke Bord midt paa Gulvet, vi sad ogsaa paa Gulvet, det kendte vi ikke den Gang«.

Omvendt kunne det ske, at lærerne troppede op på et elevværelse, da det opdagedes,

at der var tilsendt papæske hjemmefra med fødselsdagslagkage. Eller de kunne ligefrem inviteres til gilde på kiks og kijafa eller saftvand i tandkrusene.

I løbet af højskoleopholdet var der et mylder af fester og arrangementer, men den daglige rytme var så regelmæssig som i et gårdhushold: tidlig vækning og vask i det fælles vaskerum. Efter morgenmaden kl. 8 var der morgensang i foredragssalen og så fulgte det faste dagsprogram, der gik fra klokken 8 til klokken halv 7, afbrudt af en god time til et hvil efter middagsmåltidet klokken 12. Holdtimer dagen i gennem med et par foredrag formiddag og eftermiddag, markeret af forstanderens klokkeslag i skolegården.

Elevværelserne var spartansk udstyrede og afveg ikke fra det, eleverne kendte hjemmefra eller fra tjenestepladserne. Køjesenge, medbragte pilekufferter eller kommoder, bord og stol var det man havde brug for. Ligeså var kosten og bordskikken tilnærmelsesvis som i elevernes baggrundsmiljø: 10 ved hvert bord med lærer eller forstander for bordenden til at øse op, lede samtalen og sikre sig, at tallerkener og fade blev samlede igen »på højskolevis«.¹³

Vi og de andre – det kulturelle landskab

Højskolen lå midt i det sønderjyske landskab. Ikke desto mindre var det ganske særlige steder, der ragede op i omgivelserne. Steder, der faldt på plads i det grundtvigske univers og som besøgte på egnsture, byture og grænselandsture.

En flok raske karle på højskolens gårdsplads før en cykeltur – ud i det sønderjyske. Måske egnsbesøg til ligesindede gårde, til høj lagkage og besigtigelse af bedriften, eller måske til dilettant-optrin i forsamlingshusene ved egnens befolkning. Og om-egnen erobredes år efter år. Foto i årsskriftet.

En af de første nærmest rituelle ture var gåturen til Ribe – til domkirken og Dronning Dagmar – med forstanderen i spidsen med sit egespir og med et par lærere i bagtroppen. Så fulgte egnsturene med besøg på ligesindede gårde, og dem var der ikke så få af her i det »ideelle hjørne«: Thornumgård, Billeslund, Højager, Brændstrupgård med flere.

Af en helt anden karakter var besøget, som hvert karlehold aflagde i Esbjerg, tilrettelagt af Arbejderhøjskolen. Her besøgte man industrivirksomheder som FDB's tobaksfabrik, Vestkystens trykkeri, havneanlægget og kvægeksporthallen. Ved hjemkomsten skrev Anton Andreas Olsen i sin stil:

»Det, der gjorde mest Indtryk paa mig under Esbjergturen var at se FDB's Tobaksfabrik, og det var vel nok fordi jeg ikke har havde set en rigtig Fabrik. Naar man ikke har set en Fabrik, aner man ikke, hvor ensformigt Arbejdet et saadant Sted kan være. En anden Ting var der ogsaa, der forundrede mig, og det var, at Fabriksarbejde kan være saa simpelt Arbejde, der sikkert ikke kræver ret stor Intelligens, det kræver selvfølgelig en Læretid, men det at lægge i og tage fra en Maskine er jo dog saa ligetil. Før havde jeg altid tænkt mig, at Bøndearbejdet var det, der stillede de mindste Krav til Menneskets Evner, men nu ser jeg at Arbejde i Byerne kan være langt mindre krævende hvad Forstand angaar, og at det er dumt, men langt fra misundelsesværdigt Arbejde, og saa det at gaa eller endnu værre at staa helt stille i disse skumle Lokaler, som nogle af dem var, maa jo tillige være usundt Arbejde«.

Dette indblik i en anden verden styrkede højskolekarlenes selvbevidsthed og satte deres egen verden i relief.

Også i det nationale tilhørsforhold markeredes grænserne. Således på grænse-landsturene til historiske steder i Sydslesvig: Sankelmark, Isted Hede, Dannevirke og på hjemvejen »Folkehjem« i Aabenraa. Der blev dvælet ved mindesmærker fra en dådlig fortid og Lund fortalte historie på å-stedet. På turene overnattedes i de stedlige forsamlingshuse eller skoler, indtil forstander Lund erhvervede Mejerholm i den »truede firkant« ved Tønder. Markante dansksindede personligheder besøgte: Folke Trier Hansen i Abild, Hans Schmidt i Kollund og Niels Kjems i Harreslev, ligesom man nok også noterede sig mere materielle udtryk for det rette sindelag, som f.eks. brugen af hvide vinduessprosser og sønderjyske markled, efter at have hørt Claus Eskildsen holde foredrag på højskolen.

Ligesindede skoler blev besøgt i løbet af Rødding-tiden, således Askov højskole og Ladelund landbrugsskole, hvor man så sammen deltog i gudstjeneste og dialekt-aften. Tilsvarende aflagde Askovfolkene Rødding et besøg på Afstemningsdagen den 10. februar. Endelig samledes de forskellige skoler omkring Kongeåen – de førnævnte samt Skibelund efterskole og Ribe Seminarium – til møde i Skibelund krat, kultstedet over alle kultsteder, hvor Grundlovsdagen fejredes med taler og sange, arrangeret af Skibelundforeningen.

Velset var det at slutte op om Det unge Grænseværn (1937) samt stævnerne på Skamlingsbanke (1934) og Dybbøl banke (1933). Ligeledes til den lokale ungdomsforenings arrangementer i »Vesta« overfor. Pinsebal i Gram eller dyrskuebal i Rødding var det derimod ikke velset, at tage del i, ligesom det at hænge i hotellets kro-

stue lå højskolens linje fjernt og kunne følges op af en bortvisning. Som alternativ til pinseballet, eller »Gøglet i Gram«, arrangerede højskolen fluks en fest i Lystskoven pinsedag med opvisning af folkedans og gymnastik, fællessang og tale om »sønderjysk lune«. I 1935 lyder det herligt triumferende i årsskriftets dagbog:

»Dagen, der truede med Regn, gav os godt Vejr, men da Dansen i Rødding var forbi endte det hele med et dundrende Tordenvejr, der druknede den sidste Rest af Folkemarkedet i Gram«.

Gymnastik, folkedans og dilettant er fornuftige ting, mens biograffure med »pjanke-
de og indholdsløse film« og krobesøg er ildeset.

Ligesom det var selvfølgelig at deltage i nogle arrangementer uden for højskolen, så var Rødding højskole i de tomme måneder som eet stort forsamlingshus, der dannede ramme om en omfattende mødevirksomhed. Rødding højskole var især i de tomme måneder selv som ét stort forsamlingshus, der dannede ramme om en

Kaffe hørte der til et godt foredrag og ved elevmøderne blev der drukket kaffe i transportpandervis. Foto i årsskriftet 1947.

landboforeninger og husholdningsforeninger, Danske Samfund, Det Unge Grænselværn, Dansk Ungdomssamvirke, Venstres Ungdom, Dansk Kirkesang, Frimenigheden, Friskolerne, Kirkeligt Samfund, Dansk Skoleforening, Grænseforeningen, Historikerkonventet, Dansk Frugtavls m.fl. – hvad enten højskolen var tilholdssted enkelte eller flere gange. Tilsammen tegnede denne mødevirksomhed på sin vis højskolens kulturelle profil – de var så at sige et billede på det jævne, muntre og virksomme liv efter højskoletiden. Den verden, der ventede.

Som én lang fortælling – kontinuitet i højskolekulturen

Højskolelivet kan betragtes som én lang fortælling, som hver især havde del i, som hver især fortalte eller blev fortalt ind i. En sammenhæng, som man fornemmede mere på møderne, hvor venner og slægtsninge, gamle og unge mødte frem, end på noget andet tidspunkt af året. Som tidligere nævnt, var højskolen her i Lunds tid forankret i et mere homogent miljø end nogensinde før eller siden.

Utallige er de optrin og sange, der er forfattet af højskolefolk til brug ved elevoptræden til de store møder. Der kunne også opføres et rigtigt teaterstykke – eller et tableau som »Danske Kvinders Liv« eller som her »Nordens Stemme«, hvor høstfolk i brogede folkedragter optræder ved Flors hus. Mytologiske optrin hørte fortiden til – eller anvendtes ved særlige lejligheder, som 100-årsjubilæet, hvortil Fog Pedersen og Heuch skrev den såkaldte jubilæumskantate. Her lignedes Rødding højskole ved nøglesymbolet: selveste Ask Yggdrasil, der kun overlevede, fordi det havde rødderne dybt i mulde. Foto: Elisabeth Hyldigs dagbog, 1942.

Af forskellige møder i årets løb var der elevmødet om sommeren og det mere seriøse efterårsmøde i september, hvor især jubilarerne mødte frem. Skiftedagssammenkomsten søndagen før 1. november var for unge i tjenestepladser rundt omkring Rødding – »for de små piger ved de store komfurer«, som det hed sig. Også konemødet et par dage efter sommermødet, hovedsageligt besøgt af omegnens kvinder, og månedsmøderne havde en lignende lokal karakter, men i det hele taget greb disse forskellige cirkler ind i hinanden og der var selvklart tale om mange gengangere.

Elevmødet kunne samle 6-700 mennesker – til frikadeller og frugtgrød og måske en overnatning på madrasser i skolestuerne eller i laden, men det var ikke det væsentlige. Man mødtes for samværets skyld, sangenes, foredragenes – og for ballets skyld. Det fortælles, at Lund pålagde dansklærerne, at danse med alle deres elever og at Fog, der sidenhen blev forstander, aftenen lang skred salen rundt med armene i dansefatning. Endnu en livskraftig højskolemyte: ingen måtte føle sig udenfor, heller ikke i de pardanse, der efterhånden afløste sanglege og ringdans – selvom nogle kunne lide den tort ikke at blive set af sit idealbillede og garanti for ligeværdighed mellem mennesker ...

»Gode ord at gå ind under« – udsnit af poesibog, tilhørende Alfred Olesen, Raahede, elev 1935/36. Versene blev afskrevet fra bog til bog, fra generation til generation, og lærerne virkede naturligt nok som traditionsfornyere med vers af bl.a. Karl-feldt og Stuckenberg.

Elevbilledet med forstanderparrets, lærernes og elevernes små ovale hoveder omkransende højskolebygningen var et kært minde om Rødding-tiden. Billedet var tilmed et tydeligt kulturelt kendetegn, som gav stof til samtale om fælles oplevelser, som det hang rundt omkring i hjemmene mellem gymnastik- og soldaterbilleder, billedet af gården og dyrskuepræmierne. Her klistrer Arne Fog Pedersen billeder op i 1946.

Også elevforeningens årsskrift var med til at opretholde kontaktnettet og virkede i høj grad traditionsbevarende. Årsskriftet, der bl.a. indeholdt en dagbog »Fra November til November« og hvor hvert hold fint karakteriseredes af Lund eller fru Lund, lå ved juletid i næsten samtlige tidligere elevers hjem, for omkring $\frac{3}{4}$ af eleverne var medlem af elevforeningen en årrække. »De der ikke ville skulle henvende sig til Lund, og så ville alle naturligvis«, fortælles der. Årsskriftet blev brugt til meddelelser fra højskolen og fra de forskellige Røddingkredse, der efterhånden etableredes rundt omkring i landet. Desuden var der rejseskildringer fra den vide verden, tanker om det indre liv og Lunds åbningstale til de forskellige hold. Ikke mindst var det dog i årsskriftet muligt at følge med i højskolens egen historie og i forstander- og lærerfamiliernes liv og levned.

Eleverne knyttede også selv tråde til det netværk, der var skabt efter et højskoleophold. Vandrebøgerne, som et hus, en elevgang eller et køkkenhold kunne sætte i gang, var en slags fælles brevskriveri under navne som »Rundtenom«, »Brevduen« og »Det

ubrydelige Baand«. Ligesom andre minder som højskolebilledet, navneskriveriet ved yndlingssange i hinandens højskolesangbøger, poesibøger, vandreboøger, albums og sjældnere dagbøger var de synlige tegn på en fortættet sommer eller vinter.

Undervisningen i Hans Lunds tid

Fra højskolens side tilstræbtes en »enhed i skoledagen«, fagene skulle gerne dække alle livets områder og gennemtrænges af den samme grundholdning om oplysning, »åbne vide udsigter« og oplivelse, vække til handling. Eleverne skulle hente »en orientering i livet«, »føres ind i historiens og poesiens verden« og »høre evigheden synge«, som Lund udtrykte det i sin åbningstale i 1926.

Formidlingen var tiest i foredragets form. Tale og allerhelst samtale var jo udtryk for det levende liv selv. Og det fængede, når man i foredraget fornemmede læreren som helt og livserfarent menneske, der forstod at skelne og »lytte til livets gang«. Og ofte gjorde selve fremstillingen, betoningen, det faste blik, fyndet og lunet, det underforståede – og det undladte – det til »et godt foredrag«. Udpræget tillid til foredragsholderens syn på »sagens kerne« bekræftedes af et par sange.

Hans Lund indførte i øvrigt de såkaldte samtaletimer – i samfundsfagene og til de store møder. Næsten retoriske spørgsmål blev slynget ud over salen: »Er det heldigt, at de unge deltager i det offentlige eller praktiske liv?«, »Hvordan bør et godt Hjem være, ikke mindst i åndelig Henseende«. Uhildede og vidtfavnende spørgsmål, men egentlig ganske kulturforankrede og brugbare i det virkelige liv.

Et typisk stileemne var »En Foregangsmand på min Hjemegn« og Frede Hansen, elev 1936/37, valgte at skrive om Jens Nielsen – gårdejer på Rødding Østermark og foregangsmand inden for avl af korthornskvæg. Jens Nielsen »har Orden i sit Kram« i stald og på mark. Han har en venlig kone, der står for styret indendøre og selv er han udadtil foreningsmenneske, som beskrevet i stilen. Jens Nielsen »kævler« dog ikke eller går til demonstrationer som LS-tilhængerne, men passer sin gård. Dét var et forbillede, som Frede så op til. Selv fik han siden en gård på Rødding Østermark.

Bondegerning og bondesind – historie og hjemstavnslære

Landbrugsfag med foredrag om regnskabslære, foder- og gødningsplanlægning svarede til »elevens trang«, lige med undtagelse for de byelever, der i stedet modtog undervisning i engelsk eller svensk i fru Lunds stuer.

Det var dog Lunds historiske tilgang til landboforhold ofte med udgangspunkt i H.F. Feilbergs Dansk Bondeliv (1889), der satte sig dybe spor hos eleverne. Lund var en af de bedste formidlere af det historiesyn, der løber parallelt med det universitære. Han »levede og åndede« med sit fag – var historiker i højskolens tjeneste.¹⁴

Historien var for ham som en levende historisk-poetisk fortælling, og eleverne skulle gerne se sig som sidste slægtled af bønder. Det var historien om bondestandens vilkår fra forarmelsen i 1700-tallet til landboreformerne og Stavnslærens ophævelse igen fik bønderne til at stole på egne kræfter med deltagelse i Den grundlovgivende Forsamling, højskole- og andelsbevægelse. Kort sagt begyndte en rigtig »bondetid« i 1800-tallets sidste del. Og den skulle helst vare ved.

I hjemstavnslæretimerne, som i mange foredrag, var det konkrete udsigspunkt den verden, eleverne kom fra. Eleverne inddeltes i hold efter hjemegn, og der tegnedes og fortaltes om kirker og oldtidshøje, landskab og folkekarakter, bønder- og herregårde, ligesom eleverne også efterhånden fik et indgående kendskab til egnen omkring Rødding. For Lund var disse timer i høj grad med til at skabe »historisk sans« hos eleverne og dermed samfundsengagement: »hvor historisk sans findes, vil der gro mere forståelse op for det brogede og mangfoldiges ret, så ikke alt ofres for en rationel, effektiv indretning af samfundets liv«.

Mange foredrag, ofte gengivet i årsskrifterne,¹⁵ handlede om nødvendigheden af at overføre værdier fra det gamle landbosamfund – ærbødighed for jorden og slægten, fællesskabsfølelse og et rodfæstet livssyn – til eftertiden. Kort sagt bevare det det gode liv,¹⁶ fordi det nu var det bedste for mennesker. Lund skriver i 1935:

»Det gamle Bondesind er sat til, hvor man bare er erhvervsmæssigt indstillet til sin Gerning. Men jeg er overbevist om, at meget af det gamle har Bestand den Dag i Dag, fordi der trods al Forskel dog er saa meget i Bondegerningen, der er fælles for den gamle og den nye Bonde: Samlivet med og Afhængigheden af Naturen, Ansvar for det levende i Mark og Stald Arbejdets Mangfoldighed og Afveksling, de sociale Kaar, vi lever under med den mærkelige Samhørighed mellem Hjem og Arbejde og meget mere. Jeg tror på, at dette gamle Bondesinds Bevarelse paa mange Maader er en Livsbetingelse for et Folk«.

Faktisk var Lund en stor fortæller for det så karakteristiske danske selvejerbrug. De udfordringer det gav: uendelig arbejdstid, ofte nøjsomme og usikre kår, styrkede til gengæld sjæleligt. »Frihedens Luft er barsk, men den er sund«, hed det. Og for Lund var der en selvfølgelig sammenhæng mellem ejendomsforhold til landbrugene og danskhedens udbredelse i Sønderjylland. Købstads- og herregårdskulturen var for længst fortabt.

Gårdbrugets karakteristiske dobbelte karakter, hvor hjem og bedrift var knyttet uløseligt sammen i en økonomisk, social og kulturel enhed, forblev den foretrukne livsform – og jo også selve forbilledet for Lunds højskole. Her havde mand og

kone lod og del i hinandens gerning, men hver deres ansvarsområder: kvinden i hjemmet og manden som samfundsborger og landbruger. Og tyendet var med i det fællesskab, hvor husbond sagde »kom« i stedet for »gå«. Klasseskellet i landbosamfundet nedtonedes til fordel for »bedriftssolidaritet«. Den selvforsynende bondes mentalitet påskønnedes også langt mere end »omsætningsbondens«. Det at svare enhver sit, at få tingene til at gå op og ikke forøde sin slægtsarv, var dyder, som let kunne sættes overstyr hos den moderne landmand. Lund talte ligefrem om »livsformsøkonomi«.

Som andre grundtvigske højskoler i mellemkrigstiden prægedes Rødding højskole imidlertid også af moderne fag som verdenshistorie og international politik med et »vindue mod vest« til engelske liberale politikere.¹⁷ Ofte fortæltes ud fra personlighedens livsskæbner, ligefra Churchill og J.M. Keynes til danske politikere og højskolefolk og nordslesvigske bønder som Mads Gram og Niels Skrumsager.

Lunds foredrag var nøje forankrede i en social, økonomisk og politisk virkelighed. En ofte fortalt højskolemyte er, at han forargede Åge Møller fra Rønshoved højskole, som repræsenterede den mytologiske højskolefløj, med at påstå, at han selv som eneste grundbøger i sine timer brugte Statistisk Årbog og højskolesangbogen.

Som en understrøm – kristendom

Mens historie og samfundsfag prægede undervisningen, var der kun en enkelt time med bibelkundskab ugentlig. Opfattelsen af, at kristendom ikke skulle moralprædikes på afsondrede tider og steder, men derimod leves ud i det givne fællesskab – på højskolen og i sognet – var fremherskende.

Det daglige gennemtrængtes af det historisk-poetiske med tanken om mennesket som en »underlig skabning«, der kun kan komme til klarhed ved gennem historien at se sig bundet til et konkret liv, til fædreland og modersmål og til slægtens levnedsløb. Gennem poesien åbnes øjnene for »alt stort og skønt herneden« – det, der var værd at kæmpe for. Og den kristne grundholdning var det »mere«, der gjorde højskolekulturen på Lunds tid til noget særligt, til noget at samles om.

Lund talte selv om bondens religiøse følelse som forbillede for eleverne og han fandt den smukkeste udtrykt i salmebogens eneste »bondesalme«, den af Jakob Knudsen oversatte »Vi pløjed og vi såede«. Respekten overfor alt skabt og fornemmelsen af at leve i frihed og bundethed hang for Lund sammen med bondens tilværelse. Her hvor dagsværk og livsværk gik op i en højere enhed og hvor der handlede efter »umiddelbare livsinstinkter«.¹⁸ Vedholdenhed ved kristendommen netop i landbomiljø, trods omverdenens udstrakte sækularisering, skyldtes, efter Lunds mening, ikke en karakteristisk træghed blandt bønder – nej, det lå i selve den helhedsprægede og »rodfæstede« livsform.

Selvom der var en form for ritualisering i velkomster, afskedstaler og i højskolesangbogens flittige brug, i morgensangen, hvor Lund bad Fadervor, i bordbønnen inden middagsmåltidet og i kirkegangen, så var der intet skarpt skel mellem det folkelige og det kristelige. Religiøsitet gav sig udtryk i måden og selvfølgeligheden, man var sammen på.

Det var Rødding højskoles forstander Erik Appel (1920-26), der foranledigede, at Joakim Skovgaard tegnede denne vignet på årsskriftets forside med titlen »Nordens grænsevagt mod syd«. Gudfader holder sin hånd over sit udvalgte folk, mens tyske ørne flygter ud af mørke skyer – et billede på Nordslesvigs genforening med Danmark. N.F.S. Grundtvigs vers fra »Fæderneland ved den bølgende Strand« ledsagede vignetten:

*Højt over Sol
på sin Konninge = Stol,
om end Skyerne brast,
sidder kærlig og fast
han, som vogtede Danmark så længe!«*

Originalen hang indrammet i den røde stue og har nu igen fundet sin plads dér efter at være gemt af vejen i 1970'erne. Vignetten anvendes stadig i årsskriftet og giver udtryk for højskolens selvfølgelig religiøse grundholdning.

Hverdagens prosa – dansk

Selvom danskhold blev inddelt efter, hvor godt man beherskede diktat eller genfortælling, så blev man på højskolen indviet i den store litteratur gennem uddrag af »Folkehøjskolens Læsebog« eller i den særlige dimension, som elevforestillinger gav.

Lund indledte ofte timerne med en samtale om »ordenes liv« og navnlig gennem ordsprogene blev mange bekendt med sprogbrug og ordspil – og dansk folkekarakter. Ligeledes styrkedes bevidstheden om de danske dialekter og egnspræg i dialektforestillingerne, hvor dog de »værste vildskud« blev beskåret.

Fik man gennem litteraturen udblik mod nye horisonter, så er også dette fag kendetegnet ved en karakteristisk »hjemgang«. »Bondedigtningen« kunne omfatte litteratur skrevet af folk, der var »af bondeæt« eller forstod sig på bondegerningen som Johan Skjoldborg, Jeppe Åkjær og St. St. Blicher, Jakob Knudsen, Henrik Pontoppidan, Gunnar Gunnarsen og Johs. V. Jensen – realistiske skildringer, der gjorde identifikation mulig. Litteratur til at leve på.

Bundetheden til jord og slægt i skæbnefællesskaber var et markant tema. »At vide, at man er et forpligtet menneske«, er noget af det væsentligste, Signe Førby, elev 1939, har fået ud af højskoleundervisningen efter Mette Fog Pedersens gennemgang af Kristin Lavransdatter. Sigrud Undset, Selma Lagerlöf og Marie Bregendahl var de foretrukne forfattere på pigeholdene.

Det jordbundne tema fandtes overalt – også i Lunds gennemgang af Bjørnsons fortælling om Arne. »Ud vil jeg, ud«, sang han, men han nærede skammeligt foragt for de hjemlige omgivelser, for dagligdagen, for livets og pligtens prosa.¹⁹

Mette Fog Pedersen underviste i håndgerning med en sans for den gode smag, som der gik ry af. Inspirationen fandt hun i almuetraditionen. Amagergarn og etamine fordømtes og hun kæmpede en ihærdig kamp mod toiletsæt og spis'stu'sæt med »roser og yndelige blommer«. Fotografi fra Elisabeth Hyldigs dagbog i 1942.

Hånd og ånd – håndgerning og boliglære

Håndgerning og boliglære havde også sin særlige udformning i højskolemiljøet. Inspirationen fra folkekunsten havde her i 1930'erne en opblomstring, der på landsplan resulterede i oprettelse af Højskolernes Håndarbejde og Danmarks folkelige Broderier. Det var ikke en hvilken som helst bondekultur, der var forbillede, men den førindustrielle bondekultur, der satte sine kønneste spor i 1800-tallets første årtier, en tid, hvor egnspræg blomstrede og hvor »tidernes tryk« tvang til nøjsomhed og opfindsomhed. Inspirationskilderne fandtes i de gamle gårdes dragkister og skabe eller på Nationalmuseet. Traditionelle mønstre i korsting, platsyning og dragværk genoplivedes og »vildskud« frasorteredes også her. Ikke sådan at forstå, at man ikke længe havde dyrket almuetraditionen og sat det nyttige og enkle, egnsprægede og ægte i højsædet, men stilen blev hjulpet godt på vej af funktionalismen i tiden.

Else Kock, der underviste i håndgerning – og i dansk bondekultur – forholdt sig meget kritisk til industrikulturens frembringelser: dagligdagen splittedes mellem hjem og arbejdsplads med opbruddet fra den gamle bondekultur, og kvinden blev løsrevet fra sit naturlige arbejdsområde. I artiklen »Hvorfor er vævning så moderne?« trækkes linjen fra oldtidens væversker til borgfruen og den djærve nordiske bondekone med sit hjemmespundne skørt og de uopslidelige dyner frem til den »fikse væverske« i 30'ernes industrikultur. Men hvad blev kvinden optaget af ved maskinernes overtagelse af elementære arbejdsprocesser? Fandt hun sin »melodi« udenfor hjemmet?

»Blev Kvinden aandfuld og optaget af store Ting? Hendes Stuer blev i hvert Fald fyldt med tusinder af smaa Ting – løsrevne fra al Sammenhæng baade med Rytmen i Hverdagens Gentagen af Livets enkle Love og Menneskesindets Dybder og Højder i Sorger og Glæde«.

Nej, hun gjorde bedst i at finde oldemors væv frem igen, for

»Hånden må ledes, drives af Aanden, og Aanden maa være bundet af Haanden – først da skabes Helheden – det, der kan nære mere end Menneskets Legeme.«²⁰

Til de velbesøgte konemøder, hvor navnlig fru Lund ledede samtaletimer om forhold, der havde med familieliv og trivsel at gøre, fremgår det, hvor stor en betydning højskolen faktisk havde for kvindesynet, for »livet i huset« og for måden at indrette sig på i de mange landbohjem. Emnet »De unge Pigers huslige Uddannelse«, varslede ændringen, når pigerne søgte mod byen og konerne blev tvunget i lønarbejde. Og stileemnet »Hvorfor gaar Kvinderne fra det huslige Arbejde og hvad kan bringe dem tilbage?« får Karen Margrethe Bjerregård, elev 1937, til at skrive, at hun selvfølgelig glæder sig til høst- og roetid, til slagtning og bagning, hvilket er langt at foretrække for en tilværelse på kontor med et lille værelse at kukkelure i.

Boliglære som fag kom først på timeplanen i Rødding i 1940'erne og her var Mette Fog Pedersen en fremtrædende skikkelse.²¹ Også i disse timer hentedes forbilledet i bondekulturen, hvor hjem og bedrift var en sammenhængende helhed og samvirken mellem forskellige generationer og køn, i eller uden for familien, var en selvfølge. Lisbeth Frank, elev 1950, skriver i stilen »Jeg en gård mig bygge vil« om sit fremtidige hjem:

»Et Hjem skal ikke blot være et sted, hvor man spiser og sover. Det skal også være et sted, hvor man er fælles om noget – hvor man kan samles om noget«.

Mette Fog Pedersen gik i krig med al forloren boligstil – også i sine foredrag i husholdningsforeningerne vidt omkring. Hun talte imod de nytteløse »falskfine« kolde finrum på gårdene og for de funktionelle og levende opholdsrum og beboelige karlekamre. Hun tog »hæsliggrimme« og kønne brugsting med sig til katederet, for den gode smag måtte læres.

»Tingene skal være ærlige – ligne det de er skabt til. Tingene, menneskene og rummene skal klæ' hinanden«

står der i et elevhæfte fra den tid. I sin erindringsbog, 25 år på højskole (1970), fortæller hun om sit ganske klare forbillede i almuestilen, og hun harmes over klodset overdådighed, det være sig i klunkestil eller renæssanceimitation.

Uden tvivl er det i forbindelse med de materielle fag som håndgerning og bolig-lære, at højskolefolkene forsøg på at danne og »højne« landbefolkningens kultur kan ses aller tydeligst.²² Så at sige gav de den gamle bondekultur tilbage igen i en ny og genoplivet form. Kriterierne var blot, for boligens vedkommende, rimelighed, ægthed og enkelhed, og at møblerne skulle kunne holde til evig tid som et grundtvigsk ægteskab. Blandet gods, arvestykker og Brugs møbler mellem hinanden, hver med sin historie, gav en levende stue, der ligesom fotografier fortalte noget om levet liv. Og det personlig præg i boligen kom med de fire B'er: blomster, billeder, bøger – og børn. Vilde grøftekantsbuketter lærte eleverne således at sammensætte fra den første dag. De blev kommenteret af Mette Fog Pedersen ved søndagens middagsborde – i øvrigt også en særdeles veloverleveret højskolemyte. Også til elevmødets håndarbejdsudstilling dækkedes borde og arrangeredes buketter og udstillingen tillige med lærerhjemmene blev besøgt af gamle elever fra nær og fjern, der sugede til sig af indtryk – og gik hjem og gjorde ligeså.²³

Sjæl og krop – gymnastik og sundhedslære

På Rødding højskole var det muligt udover de almindelige legemsøvelsestimer at komme på særlige delingsførerhold, hvilket gjorde mange elever i stand til at virke for den folkelige gymnastik rundt omkring i forsamlingshusene.

Højskolegymnastikken i Danmark prægedes i vid udstrækning af den romantisk inspirerede svenske retning fra 1880'erne.²⁴ Her talte Ling om det »hele menneske« og om, at man i gymnastikken skulle »anskueliggøre sit indre væsen, sine tanker og sine følelser« og gymnastikken videreudvikledes af Elli Björkstén. Denne åndeliggjorte gymnastik, der udøvedes i hold, skilte sig klart ud fra den konkurrenceprægede sport, som prægede andre miljøer. Gymnastikken, som den udøvedes på Snoghøj, var forbillede for især kvindegymnastikken på Rødding til den efterhånden ebbede ud i 1950'erne. Den ledes af Anne Marie Børup, som skriver Kvindegymnastik. Lærebog for Delingsførere (1946) bl.a. om sit syn på »legemskulturen«:

»Holdning og Vilje hører sammen. Holdningens værste Fjende er Slaphed. Arbejde og Optagethed fremmer Holdningen«.

Og andetsteds:

»Takten er Alvoren, Virkeligheden, Hverdagen, der kræver og binder vor Vilje. Rytmen løfter os ud over Hverdagen, er selve Livsglæden, som løser hæmmende Spændthed og frigør vor Vilje«.

Der var udpræget forskel på mands- og kvindegymnastik. Takten kendetegnede den mandlige vilje og rytmen symboliserede den kvindelige natur. »Pigerne havde musikledsagelse, men karlene kunne nok tælle til fem«, fortæller Nanna Bjelke, en anden af gymnastiklærerinderne. Beherskelse og mådehold karakteriserede gymnastikken. Udover naturligvis den fysiske træning af de arbejdsvante lemmer og landborygge var betoningen af samværet, det der pegede ud over en selv, væsentlig. Meningsfuldt arbejdsfællesskab og munter livsudfoldelse. Her kom folkedansen ind i billedet – endnu et genoplivet træk fra den traditionelle bondekultur. Kæde- og ringdanse, der udmærket kunne danses af karle- og pigeholdene hver for sig, genoplivedes og understregede folkeligt fællesskab, egnsprægenes mangfoldighed og nordisk samhörighed.

Anne Marie Børup skriver videre:

»De lever deres skjulte Liv i Folkesjælen, og pludselig lever de op paa ny, springer frem fra Gemmer og Kroge, fra Sind og Tanker og staar der i al deres umiddelbare og friske Naturlighed. Mest Liv er der over de svenske Lege, de sprudler af Liv og Humør, af erotisk Skælmeri og naturlig Koketteri.«

Var det åndelige liv rigt, var der slet ikke brug for pynt og stads.²⁵ I sundhedslæretimerne fik man besked: »Den fineste parfume er duften af ren hud og rene klæder«. Lærerinderne lagde en vis stil: løse kjoler i føjelige stoffer og naturlige snit. Måske en hjemmævvet kjole med sølje eller broche på brystet og hvid krave i halsen og måske langt hår i blød opsætning. Sølvpil og hårbånd var og blev dog en saga blot, som kun lod sig se til de store møder.

Det var uværdigt at gå klædt over evne. Et par takkelige bomuldskjoler kunne man fint klare sig med. Velklædtheden lå i den »modeløse mode«. Og bypigernes shorts og vakse snit, læberødt og strudsefjer i værste fald var ikke noget at stræbe efter for højskolepiger med åbne pander, flade sko og hjemmegjorte striktrøjer. I sundhedslæretimerne taltes »lige ud« om sundhed og sygdom, forplantning og fødsel, selvom daglig tale om seksualitet og sanselighed var og blev omgærdet af blufærdighed. Anderledes med de »leveregler« man i øvrigt blev udstyret med. Naturligheden omfattede nemlig også en vis dannelse, det »høviske«. Det fortælles dog, at en flok piger blev harmfulde på karlenes vegne, da de blev belært om så »byfine« idealer, som at holde stole, døre og frakker i bar dannelse.

Det virksomme liv efter højskolen

Højskoletiden havde betydning for hele livet og samtaler om livsværdier fortsatte i brevform, som her fra Harald Jensen i 1930 til Lund:

»Der er mange landmænd, som er materialistiske og ikke har flere Tanker end dem, som skal bruges til at drive et Landbrug. Jeg er nu så heldig stillet, at jeg har et Hjem, hvor de Spørgsmål lever, som blev taget op sidste Vinter, ja det er noget som jeg tror jeg ikke kan skatte højt nok, at have et par Forældre, som jeg kan snakke med, når jeg har hørt et Foredrag, eller læst noget, som har sat Tankerne i Bevægelse, og nu har jeg fået en tredje Person, som jeg lige så godt kan snakke med om den slags Ting. Jeg er gået hen og forlovet mig med en af dine gamle Elever«.

Måske hjalp Lund med gårdkøb eller med en plads som her, hvor Eilif skriver om sit arbejde i Ryslinge Brugsforening:

»Jeg er dig umådelig taknemmelig, fordi du den Aften i Rødding fik Uddeler Pedersen i Tankerne og straks skrev til ham, for jeg er klar over, at der på dette sted kan læres meget – også udover det forretningsmæssige. Til »Opgaver« har jeg endnu ikke strammet mig op. Fritiden om Aftenen er jo kort – en stor del af den anvender jeg til Violin, idet jeg tager Undervisning hos Aagaard«.

Langt de fleste af Lunds elever kom ud på gårdene eller fik arbejde på anden vis i landbosamfundet. De fremtidige hjem blev om ikke ligefrem afbildet i årsskriftet som i Appels tid, så dog opsporet af Hans Lund. Gennem 10-års oversigter i årsskrifterne i perioden 1945-62 fulgte han så at sige eleverne ud i det virksomme liv. I det følgende bruges oplysningerne om 1935/36. Af vinterskolens 100 karle (præcis, så vidt mulig, af hensyn til statistikken) supplerede 44 deres Rødding-ophold med landbrugs- eller husmandsskole. 7 besøgte siden andre højskoler også. 76 fortsatte direkte i landbrugserhvervet, resten i afledte erhverv som kreaturhandler, frugtavler, vognmand, inseminør, skovløber etc. Endelig fik enkelte en levevej af en anden

Indbunden højskolesangbog – indbegrebet af sikre værdier for eleverne – også i Lunds tid, men kun få af deres børn kom på højskole, selvom højskolesangbogen ganske vist var i brug ved højtiderne. 13. udgave ses her med et omslag i korssting fra Højskolernes Håndarbejde.

slags som cand teol'en, cand polit'en, politibetjenten, manufaktur- og trikotagehandleren, forsikringsagenten og vulkaniseringsarbejderen.

Af de godt 76 ved landbruget betegnede 31 sig efter de 10 år som gårdejere, 3 som statshusmænd og 1 som bolsmand. Nogle havde overtaget egen eller konens slægtsgård og andre er medhjælpende bestyrere eller forpagtere på slægtsgården med overtagelse i udsigt. Godt halvdelen af karlene blev gift i det nævnte tidsrum og 11 af kvinderne er tidligere Rødding-elever. Et i øvrigt tydeligt tegn på kulturel integration. Lunds sørgede nærmest for, at de rette fandt sammen, bl.a. ved de jævnlige arrangerede fætter- og kusineballer og de nævnte skiftedagssammenkomster.

Langt de fleste af de 83 sommerpiger blev landhusmødre og kun få fik en uddannelse udover de huslige pladser, for nogles vedkommende suppleret med et husholdningsskoleophold. Nogle blev syersker, sygeplejersker og højskolelærere, andre blev husbestyrere og køkkenchefer.

Denne årgang midt i Lunds tid som forstander var for så vidt repræsentativ for hele hans tid. I forbindelse med sin afgang i 1952 talte Lund om »Højskolens Løvfaldstid«. Først fra 1950'ernes begyndelsen tog nemlig ændringerne i landbosamfundet fart med den deraf følgende afvandring mod byerne. I 1960'erne var således kun halvt så mange beskæftiget ved landbruget som i 1930'erne, og det var først pigerne, der ikke længere fandt livet på landet helt så naturligt.

I vandrebøger anes den gradvise omlægning af landbosamfundet, som de så godt som alle virkede i. Nogle klarer sig og udvider – stalden først og stuehuset så. Der mekaniseres, og traktoren afløser hestene og den lønnede medhjælp. Specialiseret avl og afgrøder afløser det alsidige brug med den indbyggede sikkerhed for, at altid noget af produktionen kunne afsættes. Den enkelte gård med den fine dynamik i drift og økonomi bliver i langt højere grad led i et større system, hvor virkelyst og kombinationen af hjem og bedrift ikke tæller som før. Gældsætning og rentebyrde tynger sine steder som på landbrugskrisens tid, og selvejet kommer efterhånden i fare. Familiebruget ændrer karakter, når medhjælpere og siden konen tvinges ud i lønarbejde, og familieliv, der ellers før blot var almindelig i de byprægede livsformer, man tog afstand fra, kan nu anes som isolerede familieliv eller enlige spredte på gårdene ude i landskabet. Men bilen råder bod på affolkning i foreningsliv, skolen og det lokale forretningsliv. I vandrebøgerne anes, at næste generation ikke kommer på højskole, selvom de måske tager højskolesangbogen i brug ved højtidelige lejligheder.

Lund tog altså i 1952 konsekvensen af denne ændring i landbosamfundet og flyttede ud på den ny erhvervede Tanderupgård ved Ribe, hvor han havde slægtsrødder. Herfra kunne han så fortsat dyrke jord, holde kvæg og yde sin del i samfundslivet.

Det gode liv

Højskolen var i Lunds tid en udpræget bondeskole, som den karakteriseredes af svigersønnen Johs. Rosendal, der også virkede som lærer på Rødding.²⁶ Den bar præg af sammenhæng mellem dagligliv og livssyn, af enhedskultur – og det til trods for den indre dynamik, »de befrugtende spændinger« i den levende kultur. Set udefra

kunne højskolen opleves som »en gammel salme midt i en verden, der er som et moderne digt«, som Ole Wivel beskriver sit møde med højskoleverdenen som en sarkulariseret verden.²⁷

Selve dette tætte liv i grundtvigske kredse i almindelighed og i højskolens kostskoleform i særdeleshed bevirkede, at livsstil og kodefællesskab blev opretholdt i et landbosamfund, hvor eksistensvilkårene stadig var gode. Højskolekulturen virkede så tæt, at begreber som frihed og ligeværdighed blev fyldt med et ganske specifikt indhold. Ja, man kunne nærmest kalde højskolen et åndeligt drivhus – et mødested for landboudom og idealistiske højskolefolk med ganske særlige forestillinger om virkeliggørelsen af det gode og helhedsprægede liv, hvor »solen står med bonden op«²⁸ – en højskole med sit eget kulturelle rum, hvor by- og arbejderkulturen lå udenfor forståelsesrammen. Det gode liv oplevedes ganske vist forskelligt, til trods for den fælles troskærne. Hverdagsvirkeligheden var forskellig alt afhængig af, om man levede af jord eller ånd, om man som karl eller pige kom fra plovfuren eller om man som højskolefolkene blot havde »muldjord i bryst« – om man havde pælerod eller trævlerod. Sålænge højskolen har eksisteret, har der været tale om et kulturmøde mellem disse to parter. Selverkendende skelner højskolefolk, her med Jakob Knudsens ord,²⁹ endda mellem »blandingsmennesker«, der ikke var nær så naturlige som bondeungdommen; den var som »ublandet dansk muld«, der klædte landskabet og var selve sjælen i det danske.

Denne romanstiske søgen efter samfund, hvor mennesker lever mere egentligt, mere helt, med jord- og slægtsforbindelse, hvor tro og liv er ét, kort og godt, hvor mennesker er mere rodfæstede, er et gennemgående træk i højskolekulturen – også erkendt af Hans Lund. Samtidig er denne fokusering på én livsform selvkært også en begrænsning ved folkehøjskolen.

Højskolens løvfaldstid?

Rødding højskole beholdt længere end andre højskoler karakteren af egnsskole, og det tilhørende landbrug blev også bibeholdt, efterhånden dog mere med symbolsk betydning end egentlig økonomisk. Selvforsyningen med staldvarer løb ind i restriktioner og gartneriets afgrøder dækkede efterhånden heller ikke behovet i en husholdning, der ikke længere var på solid og rimelig landbokost.

»Rigtige elever« med rødmossede kinder, åbent sind og traditionen i ryggen var der efterhånden længere og længere i mellem. De foretrak landbrugsskolernes mere kontante verden for ikke at miste jordforbindelsen i talen om livsværdier og miljø og om det samfund, som de ikke længere følte sig helt identisk med.

Det grundtvigske, som vi her har mødt på Rødding, giver dog stadig mening i mange menneskers liv – også Lund-elevs. Fælles erindring og livssyn ændres ikke fra den ene dag til den anden. Det er seje strukturer. Selvom ikke mange fortsatte i »fædres spor«, fandt man nok et andet virksomt liv i andre folkelige sammenhænge.

Men for en ny flok unge, hvor hjemstavnen ikke mere er entydig, hvor det daglige liv og arbejde måske ikke er et »kæmperim«, familie og slægt måske heller ikke et selvfølgeligt skæbnefællesskab, og hvor troen på skaberværk veksler med tvivl på

meningen med det hele, er højskolen i sin traditionelle helhedsprægede form – som på Rødding for et halvt århundrede siden – måske forjættende. Måske.

Noter:

1. Artiklen bygger på specialeskrivning i europæisk etnologi om »Højskolestil og landbolivsform. En etnologisk undersøgelse af kulturel kontinuitet i grundtvigsk højskolemiljø« med Margaretha Balle-Petersen som vejleder i 1985. Kildematerialet stammer, hvor intet andet er oplyst, fortrinsvis fra feltarbejde med interviews i og omkring Rødding højskole i 1984, fra Hans Lunds optegnelser i LAA, fra Mette Fog Pedersens erindringer (1970) samt fra dagbogen i Rødding højskoles Aarsskrift. Dybest set bygger artiklen dog på egne oplevelser af »skolen for livet« i 1979/80 i Askov.
2. Statistiske Meddelelser. Folkehøjskoler og Landbrugsskoler samt Husholdningsskoler for årene 1890 og 1900 og fremover hvert 5. år til 1960. Herefter findes intet landsdækkende materiale vedr. elevernes sociale rekrutteringsmiljø. Desuden årlige Meddelelser. Indberetninger om elever og undervisning til Danmarks Statistik.
Fra Rødding Højskole kommer i 1935 70% (45% på landsplan) af karlene fra gårdmandsmiljø, 18% (15%) fra husmandsmiljø, 2% (12%) fra arbejdsmiljø, 5% (10%) fra håndværkermiljø, 5% (18%) er ikke nøjere angivet miljø. For pigernes vedkommende er tallene i 1935 78% (50%), 6% (11%), 3% (4%), 8% (10%) og 7% (25%). Tallene er nogenlunde stabile i Lunds tid (1926-52).
3. Den kulturanalytiske metode er her anvendt, præsenteret f.eks. i Robert Wuthnow n.fl.red.: Cultural Analysis. The Work of Peter L. Berger, Mary Douglas, Michel Foucault, and Jürgen Habermas. (1984). Peter L. Berger og Thomas Luckmann: The Social Construction of Reality (1966). Desuden Orvar Löfgren: World View Perspective. s. 21-36 i Ethnologia Scandinavica, 1981 samt Orvar Löfgren og Jonas Frykman: Den kultiverade människan (1979).
4. Hans Lund: Af Rødding Højskoles Historie 1844-1944, interview med lærer og forstander (1939-52 og 1953-76) Arne Fog Pedersen 29.3.1984 samt med forstanderparret Kirsten og Erik Overgård (1978-88) 19.1.1988 m.fl.
5. Johs. Rosendahl: Hans Lund på talerstolen (1969), portræt i Dansk Biografisk Leksikon ved Richard Andersen. Desuden Hans Lunds dagbøger 1908-55 i LAA 488/81, interviews med navnlig døtrene Elsebeth Lund Smidt og Åse Lund Rosendahl i 1988 samt hyldesttaler ved højskolens sekretær Nanna Bjelke Jensen.
6. Breve fra Niels Rasmussen, elev 1935/36. NEU nr. 33 907.
7. Ellen Margrethe Lund: Hjemmeundervisning (årsskr. 1942) og Mette Fog Pedersen: 25 år på højskole (1970). Desuden interview (1984) med navnlig Karen Brøndsted (lærerkone 1929-35).
8. Rich. Andersen: Højskolen i mands minde. Foredrag på Askov Højskoles efterårsmøde 1982 samt interview i 5.6.1983.
9. Mette Fog Pedersen: 25 år på højskole. s. 13. (1970). Mette Fog Pedersen, f. Høyer, var opvokset på den nærliggende gård »Billeslund«.
10. Interviews med Nanna Bjelke Jensen (sekretær og siden lærer 1937-1953) i 1988, Erna Thorup (elev i 1942, pige 1942/43), Karen Margrethe Bjerregård (elev 1939, pige 1942/43), Marie Kjeldsen (elev 1928 og køkkenchef 1928-34), Erik Jacobsen (gartner fra 1940'erne til 1981), Hans Nørgård Hansen (alt-mulig-mand 1942-80), Harald Gammelgård (elev 1935/36 og 1936-38 fodermester på højskolegården), Karl Buck (gårdbestyrer fra 1939) og Mette Buck (elev 1941) m.fl.
11. Erving Goffman: Anstalt og menneske (1967).
12. Roar Skovmand: Højskolens ungdomstid i breve (årsskr. 1960).
13. Årsskrifternes dagbøger. Desuden interviews i 1983 med bl.a. Signe Førby (elev 1939) og Rich. Andersen samt optegnelser fra Maren Olsen (elev 1931) og Anton Andreas Olsen (elev 1935-36).
14. Se bl.a. forsøg på karakteristik af højskolens historikere i Mette Eriksen: Kulturhistorie med plovfører, s. 230-244 i Fortid og Nutid 1988.
15. Fra Årsskrifterne: Bondegerning og Bondesind (1938). Bondestandens Stilling i vort Samfundsliv (1935). Kampen om Sønderjyllands Jord (1928). I øvrigt henvises til Hans Lund: Historiker i højskolens tjeneste. Taler og artikler (1960). Heri: Bondesamfundet i Krise (1936). Befolkningsudviklingen og Landbrugets Struktur (1959). Historisk Sans (1954). Manuskripter og notater i Hans Lunds arkiv 488/81 LAA. Desuden samtaler med Ejnar Jensen og landbrugslærer Kristian Kristiansen (1936-43).
16. Udtrykket refererer til Robert Redfield: The Little Community – Peasant Society and Culture (1960).
17. Richard Andersen: Danmark i 30'erne (1968).
18. Hans Lund: Slægters Arv i (årsskriftet 1930) bl.a. M.h.t. højskoletanken henvises i øvrigt til Holger Kjær: Højskolens grund (1971) samt Haandbog i Grundtvigs Skrifter I-III. (1929-31).

19. Hans Lund: Bjørnsons Bondefortællinger (årsskr. 1932) m.fl. samt Meddelelser. Indberetninger om Elever og Undervisning til Danmarks Statistik i Rødding Højskoles arkiv.
20. Else Kock: Stil og Smag (årsskr. 1932) og Hvorfor er vævning så moderne? (årsskr. 1936).
21. Mette Fog Pedersen: 25 år på højskole (1970). Lys og skygge (1972).
22. Mette Eriksen: Landboligen i højskolemiljø. s. 81-88 i Boligform og Livsstil. Arv og Eje 1989.
23. Samtaler med bl.a. Elisabeth Hyldig (elev 1942) og Helga Hörlyck i 1988.
24. Ove Korsgård: Kampen om kroppen (1981) samt artikler i årsskrifterne ved bl.a. Frede Hansen, Nanna Bjelke, Ebbe Bach og Anne Marie Børup.
25. Interviews med Elisabeth Hyldig, Else Friis Sørensen, Karen Brøndsted (sekretær i Fogs tid), Nanna Bjelke m.fl.
26. Samtale med Åse Lund Rosendahl i 1988.
27. Ole Wivel: Romance for valdhorn (1972).
28. En skematisk opstilling af »det gode« og »det fremmede liv« i by- og industrikulturen kan ses i Mette Eriksen: A Plain and Active, Joyful Life on Earth. Ethnologia Scandinavica 1989 s. 79-80.
29. Jakob Knudsen: Natur, i Ide og Erindring, red. J. Jensen og Th. Krøgholt (1949) samt Jakob Knudsen: Om folkelig vækkelse og Dannelse (1904) i Livsfilosofi (1908).